

اطلسی توصیفی اهل سنت ایران

جغرافیا و جریان شناسی مذهبی اهل سنت ایران

مهدی مسائلی

www.ketab.ir

سروشنامه: مسائلی، مهدی، ۱۳۶۳ -

عنوان و نام پدیدآور: اطلس توصیفی اهل سنت ایران:

جغرافیا و جریان شناسی مذهبی اهل سنت ایران/

مهدی مسائلی؛ ویرایش لیلی فیروز.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۴۰۱.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰۰-۲۱۹۲-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیهما

یادداشت: چاپ دوم، ۱۴۰۲

رده بندی کنگره: BPC۰۶/۵

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۱۴

شماره کتابشناسی ملی: ۸۷۲۱۵۲۱

www.ketab.ir

www.ketab.ir

چاپ: دوم، ۱۴۰۲ | ۵۰۰ نسخه

اطلاسی توصیفی اهل سنت ایران

صفحه‌آرایی: زهرا فضلعلی
نمونه‌خوانی: لیلی فیروز
امور چاپ: محمدامین رضاپور
چاپ و صحافی: آبنوس
دفتر مرکزی: تهران، ضلع جنوب شرقی چهارراه
منخبرالدوله، پلاک ۲
شماره تماس: ۲-۳۳۹۰۰۷۵۱
کد پستی: ۱۱۴۳۸۱۷۸۱۸

همه حقوق مادی و معنوی این کتاب برای
مؤسسه انتشارات امیرکبیر محفوظ است.

amirkabirpub.ir

جغرافیا و جریان شناسی
مذهبی اهل سنت ایران

مهدی مسائل

فهرست

۹	مقدمه
۱۳	بخش اول: آشنایی با اهل سنت
۱۵	تعریف اهل سنت

جمعیت اهل سنت در جهان اسلام / ۱۸ / تقسیم‌بندی‌های مذهبی اهل سنت / ۱۹ /
مذاهب فقهی اهل سنت / ۱۹ / مذهب حنفی / ۲۲ / مذهب شافعی / ۲۴ / مذهب شافعی /
۲۵ / مذهب حنبلی / ۲۷ / مذاهب کلامی اهل سنت / ۳۲ / تاریخچه شکل‌گیری مذاهب
کلامی اهل سنت / ۳۲ / مذهب معتزله / ۳۲ / مذهب اهل حدیث / ۳۴ / نزاع معتزله و
اهل حدیث / ۳۵ / مذهب اشعری / ۳۶ / مذهب ماتریدی / ۳۸ / مذهب سلفی / ۳۹ / تفاوت
جریان‌های سلفی / ۴۴ / سلفی‌گری اعتقادی تبلیغی / ۴۵ / سلفی‌گری اعتقادی جهادی
/ ۴۶ / سلفی‌گری حکومتی جهادی / ۴۶ / سلفی‌گری حکومتی سیاسی / ۴۸ / سلفی‌گری
اصلاحی و تربیتی / ۴۹ / وضعیت کنونی مذاهب اعتقادی اهل سنت / ۵۰ / تصوف و
مذاهب طریقتی اهل سنت / ۵۱ /

۵۵	بخش دوم: اهل سنت ایران
۵۷	فصل اول: نگاهی کلی به اهل سنت ایران

جمعیت اهل سنت ایران / ۵۸ / مساجد و حوزه‌های علمیه اهل سنت ایران / ۶۰ /
انتشارات کتاب و مجلات اهل سنت ایران / ۶۷ / نمایندگان اهل سنت در مجلس
شورای اسلامی و خبرنگاران / ۶۳ /

استان کردستان /۱۶۷/ جغرافیای استان کردستان /۱۶۷/ ارتباط مذهب با تنوع
 گویش‌های کردی /۷۰/ گویش سورانی /۷۲/ گویش گورانی /۷۲/ کُردهای کُمانجی /۷۶/
 کردهای زازایی یا زازاکی /۷۸/ تفاوت گویش‌های کردی /۷۸/ اهل سنت کردستان
 /۷۹/ مساجد و اماکن زیارتی اهل سنت کردستان /۸۲/ حوزه‌ها و مدارس دینی سنتی
 کردستان /۸۳/ حوزه‌های اهل سنت بعد از انقلاب /۸۷/ تصوف در کردستان /۸۹/
 تاریخچه نفوذ تصوف در کردستان /۹۰/ تصوف قادریه /۹۱/ خصوصیات تصوف قادریه
 /۹۴/ تکیه درویشان /۹۷/ ذکر درویشان قادریه /۹۸/ نمایش خازق‌العاده درویشان /۹۹/
 تصوف نقشبندی /۱۰۴/ نقشبندیه مجدديه خالدیه /۱۰۷/ خصوصیات و مناسک تصوف
 نقشبندی /۱۱۲/ تفاوت‌های صوفیان نقشبندی و دراویش قادری /۱۱۸/ وضعیت کنونی
 تصوف در کردستان /۱۱۸/ گروه‌های اسلام‌گرای کردستان ایران /۱۲۰/ جریان مکتب
 قرآن /۱۲۲/ حرکت فکری و سیاسی احمد مفتی‌زاده /۱۲۳/ مرحله اول: فعالیت‌های
 ناسیونالیستی کردی /۱۲۳/ مرحله دوم: آغاز اسلام‌گرایی و تأسیس مکتب قرآن /۱۲۴/
 مرحله سوم: آغاز اخراج از انقلاب /۱۲۷/ مرحله چهارم: کناره‌گیری از سیاست و
 جهت‌گیری اخلاق /۱۳۴/ فعالیت مفتی‌زاده در میان اهل سنت /۱۳۴/ وضعیت
 فعلی مکتب قرآن /۱۳۵/ شاخه سلفی /۱۳۵/ شاخه حسن امینی /۱۳۷/
 جریان اصلاح و دعوت (اخوان المسلمین ایران) /۱۳۷/ ورود اخوان المسلمین به ایران
 /۱۳۹/ فعالیت رسمی جماعت اصلاح و دعوت /۱۴۲/ جماعت اصلاح و دعوت /۱۴۲/
 و دعوت /۱۴۳/ جریان‌های سلفی کردستان /۱۴۷/ سلفیان فعلی /۱۴۷/ سلفیان
 جهادی /۱۴۹/ استان کرمانشاه /۱۵۱/ جغرافیای استان کرمانشاه /۱۵۱/ اهل سنت استان
 کرمانشاه /۱۵۳/ خصوصیات مذهبی اهل سنت کرمانشاه /۱۵۵/ مساجد اهل سنت
 کرمانشاه /۱۵۵/ مدارس علوم دینی اهل سنت کرمانشاه /۱۵۶/ استان آذربایجان غربی
 /۱۵۷/ جغرافیای استان آذربایجان غربی /۱۵۷/ اهل سنت استان آذربایجان غربی /۱۵۸/
 مساجد اهل سنت آذربایجان غربی /۱۶۱/ مدارس علوم دینی اهل سنت /۱۶۲/ استان
 گیلان /۱۶۲/ جغرافیای استان گیلان /۱۶۲/ اهل سنت گیلان /۱۶۴/ ویژگی مذهبی
 اهل سنت گیلان /۱۶۴/ مساجد و مدارس علمیه اهل سنت گیلان /۱۶۶/ استان اردبیل
 /۱۶۶/ جغرافیای استان اردبیل /۱۶۶/ اهل سنت اردبیل /۱۶۸/ مساجد و زیارتگاه‌های
 اهل سنت اردبیل /۱۶۹/

ویژگی‌های مذهبی اهل سنت جنوب کشور /۱۷۲/ استان هرمزگان /۱۷۴/ جغرافیای
 استان هرمزگان /۱۷۴/ اهل سنت استان هرمزگان /۱۷۵/ مساجد اهل سنت هرمزگان

۱۷۹/ مدارس علوم دینی اهل سنت هرمزگان / ۱۸۰ / استان بوشهر / ۱۸۲ / جغرافیای استان بوشهر / ۱۸۲ / اهل سنت بوشهر / ۱۸۳ / مساجد و مدارس علوم دینی اهل سنت بوشهر / ۱۸۵ / استان فارس / ۱۸۶ / جغرافیای استان فارس / ۱۸۶ / اهل سنت فارس / ۱۸۸ / مساجد اهل سنت استان فارس / ۱۸۹ / مدارس علوم دینی اهل سنت استان فارس / ۱۹۰ /

۱۹۱ فصل چهارم: اهل سنت جنوب شرقی و شرق کشور

استان سیستان و بلوچستان / ۱۹۱ / جغرافیای سیستان و بلوچستان / ۱۹۱ / منطقه بلوچستان و مردم بلوچ / ۱۹۴ / منطقه سیستان و مردم سیستانی / ۱۹۶ / اهل سنت سیستان و بلوچستان / ۱۹۷ / خصوصیت مذهبی اهل سنت سیستان و بلوچستان / ۲۰۱ / مکتب دیوبندیه / ۲۰۲ / سیر شکل‌گیری مکتب دیوبندیه / ۲۰۲ / مبانی فکری مکتب دیوبندیه / ۲۰۷ / تفاوت دیوبندیه با وهابیت / ۲۰۹ / انشعابات فکری درون دیوبندیه / ۲۱۷ / پیشینه مکتب دیوبند در سیستان و بلوچستان / ۲۱۵ / جماعت تبلیغ بازوی تبلیغی دیوبندیه / ۲۱۷ / شیوه تبلیغی جماعت تبلیغ / ۲۲۰ / شبکه جماعت تبلیغ در جهان و ایران / ۲۲۴ / گروه‌های قیام و مخالف دیوبندیه / ۲۲۸ / جریان اهل حدیث / ۲۲۸ / مکتب تریلوی / ۲۳۷ / تفکر اهل حدیث / ۲۳۷ / تفکر اهل حدیث و جماعت اسلامی / ۲۳۴ / جریان روشن فکری سید احمد خان / ۲۴۰ / تفکر اهل سنت و بلوچستان / ۲۴۲ / مساجد اهل سنت سیستان و بلوچستان / ۲۴۳ / مسجد جامع و دارالعلوم دیوبند زاهدان / ۲۴۳ / مدارس علوم دینی اهل سنت سیستان و بلوچستان / ۲۴۶ / مراسم ختم صحیح بخاری / ۲۴۶ / گروه‌های تروریستی در سیستان و بلوچستان / ۲۴۹ / استان کرمان / ۲۵۲ / جغرافیای استان کرمان / ۲۵۲ / اهل سنت کرمان / ۲۵۴ / مساجد و مدارس علوم دینی اهل سنت کرمان / ۲۵۶ / خصوصیات مذهبی اهل سنت کرمان / ۲۵۶ / استان خراسان جنوبی / ۲۵۷ / جغرافیای خراسان جنوبی / ۲۵۷ / اهل سنت خراسان جنوبی / ۲۵۸ / مساجد و حوزه‌های علوم دینی اهل سنت خراسان جنوبی / ۲۶۲ / استان خراسان رضوی / ۲۶۲ / جغرافیای خراسان رضوی / ۲۶۲ / اهل سنت خراسان رضوی / ۲۶۳ / مساجد اهل سنت خراسان رضوی / ۲۶۸ / مدارس علوم دینی اهل سنت خراسان رضوی / ۲۶۹ /

۲۷۱ فصل پنجم: اهل سنت شمال و شمال شرقی کشور

استان گلستان / ۲۷۷ / جغرافیای استان گلستان / ۲۷۷ / ترکیب قومی استان گلستان / ۲۷۳ / وضعیت اقوام ترکمن / ۲۷۴ / اهل سنت استان گلستان / ۲۷۶ / خصوصیات مذهبی اهل سنت ترکمن / ۲۷۶ / تصوف نقشبندی در استان گلستان / ۲۷۷ / آداب و رسوم مذهبی ترکمن‌ها / ۲۸۲ / شخصیت‌ها و طایفه‌های مذهبی در بین ترکمن‌ها / ۲۸۳ /

اهل سنت بلوچ در استان گلستان / ۲۸۴ / مساجد اهل سنت گلستان / ۲۸۴ / مدارس
علوم دینی اهل سنت گلستان / ۲۸۵ / استان خراسان شمالی / ۲۸۷ / جغرافیای استان
خراسان شمالی / ۲۸۷ / اهل سنت خراسان شمالی / ۲۸۸ /

۲۹۱ فصل ششم: اهل سنت استان‌های مرکزی و پایتخت کشور

مساجد و نمازخانه‌های اهل سنت تهران / ۲۹۷ / اهل سنت افغان ساکن در ایران / ۲۹۵ /

۲۹۷ کتابنامه

مقدمه

کشور ایران تنوع قومی و دینی فراوانی دارد؛ با این حال، طبق آمارهای رسمی بیش از ۹۹ درصد جمعیت ایران مسلمان هستند.^۱ در میان جمعیت مسلمان ایران، شیعیان دوازده امامی اکثریت را در بر می‌گیرد و اهل سنت در اقلیت هستند. درباره نسبت جمعیت شیعیان و اهل سنت ایران، آمار رسمی وجود ندارد؛ ولی با حساب تخمینی می‌توان گفت حدود ۸ تا ۱۰ درصد از جمعیت مسلمان ایران اهل سنت و ۹۰ درصد شیعه هستند.^۲

در ایران، اهل سنت بیشتر در استان‌های مرزی قرار دارند و مسکن بومی استان‌های مرکزی سنی مذهب نیستند. قسمتی از جمعیت اهل سنت کشور را نیز افغان‌های مهاجر به ایران تشکیل می‌دهند که این عده بیشتر در استان‌های مرکزی و شرقی کشور ساکن شده‌اند.

در بعضی از استان‌ها مذهب رابطه‌ای خاص با قوم دارد و تفاوت اقوام موجب تفاوت مذهب نیز می‌شود. همچنین اهل سنت ایران با وجود اشتراک در مذهب، تفاوت‌های فکری و مرامی فراوانی باهم دارند. بیشتر مردم تفاوت اهل سنت را بیشتر به لحاظ مذاهب فقهی چهارگانه یعنی حنفی، شافعی، مالکی و حنبلی می‌شناسند؛ ولی افزون بر این، مذاهب اعتقادی و مرام‌های طریقتی فراوانی در میان اهل سنت

۱. فتوحی، نگاهی به وضعیت دین و جمعیت ایران در نیم قرن اخیر، مجله آمار، ش ۲۱، آذر و دی ۱۳۹۵، ص ۲۴.

۲. در بخش اول این کتاب به بررسی بیشتر این موضوع می‌پردازیم.

وجود دارد که آن‌ها را از هم متمایز می‌کند. همچنین تفاوت دیدگاه و رویکرد سیاسی و اجتماعی و تبلیغی، بر نوع دین‌داری اهل سنت تأثیر فراوانی می‌گذارد و جریان‌ها و گروه‌های متفاوتی را در میان آن‌ها به وجود می‌آورد.

آشنایی با تفاوت‌های موجود در میان اهل سنت ایران برای پژوهشگران و فعالان دینی فرهنگی بسیار مهم است و در ارتباط‌های فرهنگی و مذهبی باید به آن توجه شود. با این حال، درباره گستردگی جمعیت و تنوع فکری و مذهبی اهل سنت ایران کار تحقیقاتی جامعی صورت نگرفته است و اطلاعات کمی در این زمینه وجود دارد. مطالب گردآوری شده نیز غالباً با قضاوت‌هایی مذهبی و سیاسی همراه هستند و اطلاعات اطمینان‌آوری را ارائه نمی‌کنند.

در تحقیق پیش‌رو تلاش شده با مشخص کردن جغرافیای اهل سنت ایران، توصیفی مفید درباره مذاهب فقهی و نگرش‌های طریقتی و اعتقادی مذهبی اهل سنت ایران داشته باشیم و در ضمن جریان‌ها و گروه‌های مذهبی آن‌ها را نیز بررسی کنیم. برای توصیف و جریان‌شناسی اهل سنت ایران، می‌توان آن‌ها را به دو مجموعه تقسیم کرد:

۱. اهل سنت شافعی: اهل سنت ایران در بخش غربی و جنوب ایران پیرو مذهب شافعی هستند، شامل استان‌های گیلان و اردبیل (منطقه تالش)، آذربایجان غربی، کردستان، کرمانشاه، بوشهر، هرمزگان و فارس؛

۲. اهل سنت حنفی: اهل سنت ایران از شمال شرقی تا جنوب شرقی کشور پیرو مذهب حنفی هستند، شامل استان‌های گلستان، خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی، سیستان و بلوچستان و کرمان.

ولی در هرکدام از این دو مجموعه علی‌رغم اشتراک اهل سنت در مذهب فقهی، از نظر مذاهب اعتقادی و طریقت‌های تصوفی تفاوت‌هایی میان پیروان هر مذهب وجود دارد؛ مثلاً تصوف و مرام‌های طریقتی موجود در میان اهل سنت شافعی در غرب کشور (با مرکز کردستان)، آن‌ها را با شافعی‌مذهبان جنوب کشور (با مرکز هرمزگان) متفاوت می‌کند. همچنین رویکرد دیوبندی حنفی‌های شرق و جنوب شرقی ایران (استان‌های سیستان و بلوچستان و خراسان جنوبی و رضوی)، آن‌ها را از حنفی‌مذهبان نقشبندی در شمال شرقی ایران (استان گلستان) متمایز می‌کند.

حال برای توصیف و جریان‌شناسی مذهبی اهل سنت ایران می‌توانیم موقعیت

جغرافیایی آن‌ها را محور قرار دهیم و براین اساس، کشور را به پنج منطقه شمال، جنوب، غرب، شرق و مرکز تقسیم کرده و دربارهٔ مرام‌های فقهی، اعتقادی و طریقتی هر منطقه سخن بگوییم. همچنین می‌توانیم اشتراک آن‌ها در مذهب فقهی را محور قرار داده و سپس به توصیف جغرافیای آن مذهب بپردازیم؛ اما در این نوشتار، ترکیبی از جغرافیا و اشتراکات فقهی و اعتقادی و طریقتی را محور توصیف اهل سنت ایران قرار داده و اهل سنت را به پنج مجموعه تقسیم کرده‌ایم:

۱. اهل سنت شمال غرب و غرب ایران، شامل استان‌های گیلان (منطقهٔ تالش)، آذربایجان غربی، کردستان و کرمانشاه؛

۲. اهل سنت جنوب کشور، شامل استان‌های هرمزگان و بوشهر و فارس؛

۳. اهل سنت جنوب شرقی و شرق کشور، شامل استان‌های سیستان و بلوچستان، کرمان، خراسان جنوبی و خراسان رضوی؛

۴. اهل سنت شمال شرقی کشور، شامل استان گلستان و خراسان شمالی؛

۵. اهل سنت غیربومی در استان‌های مرکزی و پایتخت کشور.

البته از لحاظ جریان‌شناسی و جریانات اصلی اهل سنت در چهار استان کردستان، هرمزگان، سیستان و بلوچستان و گلستان متمرکز هستند و در سایر مناطق، اهل سنت تحت تأثیر یکی از این مراکز هستند. همین دلیل، در توصیف سایر نقاط فقط به بیان جغرافیا و آمارهای اهل سنت آن استان‌ها می‌پردازیم.

در این تحقیق سعی کرده‌ایم اطلاعات را به صورت ترکیبی از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی به دست آوریم و در گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای نیز اولویت با پژوهش‌های میدانی و دست‌اول بوده است. این تحقیق به صورت فردی انجام شده است و از این رو محدودیت‌های پژوهش زیادی پیش روی آن بوده است. امید است در آینده داده‌ها و اطلاعات میدانی دیگری بتواند این تحقیق را تکمیل کند. به همین منظور، این تحقیق پذیرای تمام نقدهای علمی و اطلاعات تکمیلی مخاطبان است.

در این نوشتار سعی کردیم در توصیف رهبران دینی اهل سنت از همان القابی استفاده کنیم که اهل سنت برای رهبران دینی خود در آن منطقه به کار می‌برند؛ همانند واژهٔ «مولانا» در جنوب شرقی ایران که تقریباً معادل لقب «آیت‌الله» در حوزه‌های علمیهٔ شیعه است. این جانب پژوهشگر شیعه هستم؛ ولی در این تحقیق تلاش کرده‌ام فارغ از خصوصیت مذهبی خویش، به گردآوری اطلاعات و تحلیل آن‌ها بپردازم. بنده

سال‌ها در زمینه وحدت اسلامی به تحقیق و پژوهش پرداخته‌ام و یکی از انگیزه‌های نگارش این تحقیق، ایجاد و گسترش نگاه صحیح به اهل سنت ایران به دور از فضای تقابل مذهبی بوده است.

مهدی مسائلی

www.ketab.ir